

Абдуллажон Позилов

Наманган давлат университети
катта ўқитувчиси,
тарих фанлари номзоди.

СОВЕТ ДАВЛАТИДА “САНОАТЛАШТИРИШ СИЁСАТИ”: ЮТУҚЛАР, МУАММОЛАР ВА ЗИДДИЯТЛАР.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17605686>

Аннотация. Мазкур мақолада XX асрнинг 20–30 йилларида Совет давлатида амалга оширилган “Саноатлаштириш сиёсати” ва унинг оқибатлари таҳлил қилинган. Унда асосий эътибор саноатлаштириш сиёсатини ўтказишдан кўзланган мақсад, уни амалга оширишнинг молиявий механизмлари, усуллари, мамлакат ички ва ташқи савдосига кўрсатган таъсирига қаратилган.

Калит сўзлар: Совет давлати, “Саноатлаштириш сиёсати”, социалистик мамлакатлар, ишлаб чиқариш, фабрика, завод, корхона, енгил саноат, оғир саноат, металлургия.

Кириш. Инсоният XX асрда сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, ва маданий тараққиётда улкан қадамлар ташлади. Мазкур даврнинг 20- йилларида бошланган илмий-техникавий инқилоб ҳаётнинг барча соҳаларида туб ўзгаришларга сабаб бўлди. Инсон тарихда биринчи марта очик фазога чиқди ва Ойга қадам қўйди. Атом энергияси, инсон ирсияти соҳасидаги кашфиёт, электроника, фазовий телевидение, энг

янги ҳаракат воситалари халқларнинг ўзаро муносабатларини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтарди [1. Б. 52].

Шу билан бирга ҳали ҳал этилмаган бир талай муаммолар борки, уларни бартараф этиш учун инсоният ўз кучларини бирлаштириши зарур. Очлик ва қашшоқлик, атроф-муҳитнинг ифлосланиши, оғир юқумли касалликларга қарши кураш ва турмуш даражасини юксалтириш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари учун кураш, халқаро ҳуқуқ мезонларини қарор топтириш шулар жумласидандир.

Асосий қисм: XX асрда Европа мамлакатларининг очикдан-очик қарама-қаршилиги жаҳон ҳарбий можаросига айланиб кетди. Кўпгина мамлакатларда бу ҳол биқиклик жараёнига, яъни жаҳондаги жараёнлардан четда туришни назарда тутувчи ёпиқ иқтисодий тараққиёт йўлига сабаб бўлди. Натижада, улар дунё иқтисодиётидан ажралиб қолдилар. Мазкур мамлакатларда тоталитар ва антидемократик тузумлар шаклланди, оғир иқтисодий қийинчиликлар юзага келди. Пировардида, бундай мамлакатларнинг баъзилари ҳарбий мағлубиятга учрадилар (Германия, Италия, Япония), бошқаларида эса сиёсий фалокатлар рўй берди (собик СССР ва Шарқий Европадаги социалистик лагер мамлакатлари). Шу сабабли XX аср биринчи ярмининг асосий моҳияти демократиянинг тоталитаризм билан, инсонпарварликнинг фашизм билан ва глобаллашувнинг айирмачилик билан курашидан иборат бўлди.

XX аср воқеалари асосан, шу тариқа кечди. Ушбу воқеалар бир текис ривожланмаган ва кечмаган, албатта, улар ҳар бир мамлакатда ўз хусусиятларига, намоён бўлиш шакллариغا эга эди.

Совет давлати раҳбарлари қолоқ Россияни саноатсиз қудратли замонавий давлатга айлантириб бўлмаслигини яхши тушунардилар. 1925 йил декабрда ялпи иқтисодиётни ривожлантиришнинг ҳал қилувчи воситаси сифатида саноатлаштиришга ўтиш тўғрисида эълон қилинди. Мамлакатда янги замонавий саноатни барпо этиш бўйича улкан ишлар бошланди. Қисқа вақт ичида ўнлаб янги электр станциялари барпо этилди, Керч, Кривой Рог, Магнитогорск, Кузнетск

ва Сибирда дунёда энг йирик металлургия корхоналари қурилиши бошланди. Кимё саноати, машинасозлик, трактор ва автомобилсозлик саноатларини ривожлантиришга катта эътибор берилди. 1926–1927-йилларда жами 582 та янги корхона барпо этилди [2. С. 29].

Мамлакатда ишлаб чиқарувчи кучларни оқилона жойлаштириш ҳамда миллий республикаларнинг иқтисодий ва маданий жиҳатдан қолоқлигига барҳам бериш вазифаларини ҳал қилишга катта эътибор қаратилди. Бунда 1927–1930- йилларда қуриб битказилган Туркистон-Сибирь темир йўли (Турксиб) муҳим аҳамиятга эга бўлди. Узунлиги 1500 км бўлган ушбу темир йўл ғалла, ўрмон ва кўмирга бой Сибирни Ўрта Осиёнинг пахтакор республикалари билан боғлади. Қурилишда 50 мингдан ортиқ ишчи меҳнат қилди [3. Б. 48].

Янги саноат корхоналарининг барпо этилиши ишчи кучи ва муҳандис-техник кадрларга бўлган катта талабни пайдо қилди. Янги саноат базаси янги, замонавий фан-техника даражасидаги ишчилар синфи ва техник кадрларни дунёга келтирди. 1926 йилда завод ва фабрикаларда 2 млн. ишчи меҳнат қилди, бир йилдан сўнг уларнинг сони 3 млн.га етди. Техник кадрларнинг етишмаслиги кўплаб янги олий техника ўқув юртларининг очилишига туртки бўлди. Талабалар сони қисқа вақт ичида 48 мингтадан 235 мингтага етди.

Мамлакатни ривожлантиришнинг биринчи беш йиллик режаси қабул қилиниши мамлакатни саноатлаштиришда муҳим босқич бўлди. Бу режада ақлбовар қилмас вазифаларни амалга ошириш кўзда тутилди. Умумий саноат ишлаб чиқариши беш йил ичида икки ярим бараварга ўсиши керак эди. Асосий эътибор электрлаштириш, қора ва рангли металлургия, кимё саноати, кўмир, нефт, торф қазиб чиқариш, машинасозлик, электр саноатини ривожлантиришга қаратилди. Оғир саноатдаги умумий ўсиш 230%ни ташкил қилиши, электр энергиясини ишлаб чиқариш тўрт бараварга, чўян ишлаб чиқариш уч бараварга, кўмир қазиб олиш эса икки бараварга ошиши керак эди.

Совет давлати халқ хўжалигидаги асосий камчилик турли соҳаларнинг номутаносиб ривожланиши бўлди. Халқ хўжалигида

асосий эътибор саноат маҳсулотларини оширишга қаратилиб, бу 30- йиллардаёқ карточка тизимининг жорий этилиши ва инфлятсиянинг кучайишига олиб келди. Истеъмол молларини ишлаб чиқарувчи енгил саноатнинг ҳиссаси дунё миқёсида энг оз бўлиб қолди. Енгил саноатни ривожлантиришга фақат бир фоиз сармоя жалб қилинди. Мамлакатда кенг эҳтиёж моллари-кийим-кечак, мебел, уй жиҳозлари, пойафзалнинг доимий тақчиллиги кузатилди [4. Б. 56].

Саноатлаштириш янги техника бўлган улкан талабни пайдо қилди. Харажатли иқтисодиёт техника ва янги технологияларнинг ривожланиши, фан-техника ютуқларининг тадбиқ қилинишига имкон бермасди, шу сабабли янги техниканинг асосий оқими фақат ривожланган Ғарб давлатларидан келиши мумкин эди. Бунинг учун давлатда пул йўқлиги, уни техника ускуналарини ривожланган Европа мамлакатларидан олтин, ўрмон, ғалла ва шу кабиларни сотиш эвазига харид қилишга мажбур қилди. Эрмитаж хазинасидаги Рембрандт, Рубенс, Ван Дейк каби мусаввирларнинг бебаҳо асарлари сотилиб, улар хусусий коллексиялардан ўрин олди. Ҳукумат черков таъсирига қарши кураш ва атеизмни жорий қилиш бахонасида рус православ черковининг улкан бойликларини мусодара қилди. Черковлар таланди, олтин ва кумуш буюмлар – олтин крестлар, иконалар қопламлари, шамдонлар мусодара қилинди. Мамлакат ҳукумати аҳолидан ҳам олтин буюмларни ола бошлади, махсус ташкил қилинган “Торгсин” (Хорижий давлатлар билан савдо) дўконлари озиқ-овқат маҳсулотлари ва кенг истеъмол моллари (кийим-кечак, пойафзал, уй жиҳозлари)ни фақат олтин ва тилла буюмлар эвазига сота бошлади. Бу йўл билан халқдан олинган тилла буюмларнинг умумий миқдори қарийб 3 минг тоннани ташкил қилди. Уларнинг барчаси Ғарбдан мол ва ускуналар сотиб олишга сарфланди.

Саноатлаштиришни маблағ билан таъминловчи бошқа бир муҳим манба – чет миллий ўлкаларни Россия саноатининг хом ашё “думи”га айлантириш бўлди. Мавжуд марказлашган ва режали иқтисодиёт ҳамда кўп сонли маъмурий каналлар саноатлаштириш учун

маблағнинг катта қисмини миллий республикалардан жалб қилиш имконини берди.

Совет тоталитаризми халқни янги саноатлашган давлатни қуришга сафарбар қила олди. У қолоқ давлатнинг иқтисодий ривожланишида самарали восита бўлди. 1929–1932- йилларда Европадаги барча мамлакатлар ва АҚШ жаҳон иқтисодий инқирозини бошдан кечираётган бир пайтда, СССР ташаббускорлик ва мажбурий меҳнатга асосланган улкан қурилиш майдонига айланди.

XX асрнинг 30- йилларида СССР саноатни жадал ривожлантириш даврига қадам қўйди. Умумий ишлаб чиқариш 1928 йилдан 1939 йилгача бўлган даврда 6 баравар, электр энергиясини ишлаб чиқариш – 14, қора металлургия – 6, кимё ва нефт-кимё саноати – 15, машинасозлик – 15 баравар ўсди [5. В. 54]. Янги шаҳарлар, саноат гигантлари, ишлаб чиқариш комплекслари барпо қилинди. Бироқ, бу ривожланиш ҳануз бир томонлама эди. Асосий эътибор оғир саноат – металл, пўлат, кўмир, электр энергиясини ишлаб чиқаришга қаратилди. Истеъмол товарларини ишлаб чиқариш паст даражада қолди. Оғир саноатни ривожлантириш учун маблағ ушбу йилларда, ички эҳтиёжга хилоф бўлса-да, чет мамлакатларга ғалла сотиш эвазига олинди.

СССР халқ хўжалигининг бир маромда, барқарор ривожланишига 1929–1932- йилларда ўтказилган қишлоқ хўжалигини жамоалаштириш қаттиқ зарба берди. У қишлоқнинг янгиланиши ғоясини қўпол маъмурийлаштириш, зўравонлик, хўжасизлик ва аҳолининг қашшоқлашиши билан боғлади. Мамлакат қишлоқ хўжалиги табиий иқтисодий қонунлар асосида эмас, юқоридан берилган буйруқ ва йўл-йўриқларга кўра ривожлана бошлади.

Ғалла тайёрлаш кампаниялари 1932 йилдан бошлаб деҳқонларга қарши чинакам урушларга айланди. Ҳар кузда қишлоқларга ғалла бўйича махсус ваколат олган ходимлар ёпирилди. Сабр косаси тўлган деҳқонлар қўлга қурол олдилар. “Қулоқлар исёнлари”ни бостиришга Қизил армия қисмлари ташланди. Ўн минглаб деҳқонлар

судсиз отиб ташланди, юз минглаб деҳқонлар бадарға қилинди, уларнинг кўпчилиги сургун қилинган ерларда ҳалок бўлдилар. “Қулоқ” – иқтисодий жихатдан эркин товар ишлаб чиқарувчи иқтисодиётнинг маъмурий бошқариш тизими доирасига сиғмас эди. Ўз хўжалигида ёлланган ишчи кучидан фойдалангани учун у эксплуатация қилувчи, демак, совет ҳукуматининг душмани деб эълон қилинди. Хўжалигини йўлга сола билган миллионлаб деҳқонлар синфий душман деб эълон қилиниб, мамлакатнинг олис ҳудудларига сургун қилинди [6. Б. 147–162].

Жамоа хўжаликлари (колхозлар) СССР тоталитар тузумининг ажралмас бўғинига айланди. Махсус ташкил қилинган тизим қишлоқдан шаҳар, армия, саноатни таъминлаш учун зарур бўлган маҳсулотларни сотиб олиш билан шуғулланди. Ўринга ўрин қилиб қишлоққа маҳсулот қайтарилмади. Мустақил, қонун билан муҳофаза қилинган деҳқон ўрнига қишлоқда ишининг сифати, меҳнатининг натижасига бефарқ ёлланма ишчи етакчи ўринга чиқди. Унинг бу бефарқлиги сабаби шунда эдики, ер ҳам, унинг неъматлари ҳам унга тегишли эмас эди.

Буларнинг барчаси қишлоқ хўжалигида турғунликнинг юзага келиши, деҳқонларнинг қишлоқдан шаҳарга қочишлари, қишлоқларнинг бўшаб қолишига сабаб бўлди. Деҳқонларни маъмурий равишда қишлоқларга боғлаш – уларга паспорт бермаслик чораси ҳам деҳқонларнинг қишлоқларни оммавий равишда ташлаб кетишларини тўхтатолмади.

1932–1933- йилларда Волгабўйи, Шимолий Кавказ, Ғарбий Сибир ҳудудларида рўй берган қурғоқчилик натижасида СССРда очарчилик бошланди. Бироқ, шунга қарамай, ғалла тайёрлаш режалари оширилди, бунга кўра ғаллани экспорт қилиш ҳам ошди. 1932 йил 7 августдаги қонунга мувофиқ, “социалистик мулкни кўриқлаш” бўйича ўта кескин чоралар кўрила бошланди. Халқ орасида “бошоқлар тўғрисидаги қонун” номи билан машҳур ушбу қонунга мувофиқ, колхоз мулкни ўғирлаганлик (далада бошоқ терганлик) учун бутун

мулкини мусодара қилган ҳолда ўлим жазоси ёки 10 йил муддатга сургун кўзда тутилди [7. Б. 215]. Очарчилик оқибатида юз минглаб деҳқонлар ҳалок бўлдилар, айниқса, Украина аҳолиси очарчиликдан қаттиқ талофат кўрди.

Хулоса ва таклифлар. Хуллас, XX асрнинг 20–30-йилларда Советлар мамлакатада аҳолининг турмуш даражаси Европа стандартларидан анча паст эди. Аҳолининг турар жой, озиқ-овқатга эҳтиёжи катта эди. Тантанали эълон қилинган инсон ҳуқуқлари моддий жиҳатдан таъминланмади, уларнинг шунчаки куруқ шиор экани кўриниб қолди. Инсоннинг кундалик ҳаёти кўплаб тақиқлар билан чегараланган эди: барча учун бир паспорт тартиби ва колхозчиларда паспортларнинг йўқлиги ҳаракатланиш эркинлигини қатъий чегараларди; мафкурадан ҳар қандай четга чиқиш, ўзгача фикрлаш таъқиб остига олинарди; ҳар нарсадан шубҳаланиш, кўрқиш ва чақимчилик айниқса авж олди, судсиз жазолаш, маъмурий сургун қилиш ва судсиз хусусий мулкдан маҳрум этиш тизими кенг тарқалди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Lafasov M. Jahon tarixi. – Toshkent, 2015. – B. 52.
2. Советская историческая энциклопедия. ТТ. — 1—16 — М.: Советская Энциклопедия, 1961–1975. – С. 29.
3. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 2-китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. – Тошкент: Шарқ, 2001. – Б. 48.
4. Ҳидоят Г. А. Жаҳон тарихи. – Тошкент: Шарқ, 2000. – Б. 56.
5. Xalmuratov B. XX asrda davlat va jamiyat qureilishining tendensiyalari. O'quv qo'llanma. – Namangan, 2019. – B. 84.
6. Ивашченко А. Деҳқонлар масаласи тугаб бораётган асрнинг уч кўзгусида // Жаҳон адабиёти. – 2000. – №5. – Б. 147–162.
7. Эргашев Ш., Бобоматов Т. XX аср: тақдирларда акс этган тарих. – Тошкент, 2015. – Б. 215.

«ПОЛИТИКА ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ» В СОВЕТСКОМ ГОСУДАРСТВЕ: ДОСТИЖЕНИЯ, ПРОБЛЕМЫ И ПРОТИВОРЕЧИЯ.

Аннотация. В данной статье анализируется «политика индустриализации», проводившаяся в Советском государстве в 20–30-х гг. XX века, а также её последствия. Основное внимание уделено целям, преследуемым при осуществлении политики индустриализации, финансовым механизмам и методам её реализации, а также влиянию на внутреннюю и внешнюю торговлю страны.

Ключевые слова: Советское государство, “Политика индустриализации”, социалистические государства, производство, фабрика, завод, предприятие, лёгкая промышленность, тяжёлая промышленность, металлургия.

"INDUSTRIALIZATION POLICY" IN THE SOVIET STATE: ACHIEVEMENTS, PROBLEMS AND CONTRADICTIONS.

Abstract. This article analyzes the "Industrialization Policy" implemented in the Soviet state in the 1920s and 1930s and its consequences. It focuses on the goals of the industrialization policy, the financial mechanisms and methods of its implementation, and its impact on the country's domestic and foreign trade.

Key words: Soviet state, "Industrialization Policy", socialist countries, production, factory, plant, enterprise, light industry, heavy industry, metallurgy.